

Híradás a fejlődő országokról

BEVEZETŐ

Inotai András – Farkas Péter

a közgazdaságtudományok doktora,
igazgató, MTA Világgazdasági Kutatóintézet
e-mail: ainotai@vki3.vki.hu

a közgazdaságtudományok kandidátusa,
tudományos főmunkatárs, MTA Világgazdasági
Kutatóintézet – e-mail: pfarkas@vki.hu

Az elmúlt évtized folyamán kevés cikk, illetve tanulmány jelent meg a hazai sajtóban és a tudományos folyóiratokban a gazdaságilag elmaradott térségek helyzetéről, folyamatairól, problémáiról. E feledékenységgé világgelenség, bár távolról sem olyan mértékű, mint hazánkban. Többnyire csak egyes országcsoportokról, például az újonnan iparosodókról, az éppen pénzügyi válságot átélő országokról közölnek elemzéseket.

A gazdaságilag korábban lemaradt térségek megnevezésével is zavarban vagyunk. Mára a hagyományos terminus technicus – *a fejlődő országok* – eufemisztikussá vált. Az a mintegy másfélszáz ország, amelynek fejlődésében, felemelkedésében az ötvenes-hatvanas években még bízni lehetett, *igen heterogénnek* bizonyult. Egyes csoportjaik valóban a gazdasági felzárkózás vagy a korlátozott felzárkózás útjára léptek.

Az újonnan iparosodó országok első hulláma (Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr) nagy utat tett meg az iparosodás és a társadalmi átalakulás útján. Szerepük sok vonatkozásban már a legfejlettebb országokéhoz hasonló a világgazdaságban. Milyen módszerekkel érték el ezt? A külföldi tőkével való együttműködés maximális kihasználásával, az exportvezérelt, de egyben piacvé-

dő, állami koordinációjú japán modell alkalmazásával, az ázsiai szocialista országokkal szembeni politikai szerepvállalással, ezért nyugati politikai és anyagi segítséggel. Napjainkban azonban – a globalizáció körülményei között – felzárkózási modelljük megváltoztatására kényszerülnek.

Az iparosodók második hulláma is hasonló utat járt be, de a későbbi indulás világgazdasági korszakának megfelelően a külföldi tőke jelentősebb közvetlen tulajdonosi szerephez jutott (Malajzia, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Indonézia). Ezekben az országokban a modern árutertermelő szektor erősen elkülönült a hagyományostól, továbbra is a társadalmi-gazdasági dualitás jellemző.

Szintén jelentős ipari modernizációt éltek meg – elsősorban a külföldi tőkére alapozva – *Latin-Amerika fejlettebb országai* (Argentína, Brazília, Mexikó). Ezekben, továbbá az őket követő, de kevésbé modern ipari struktúrával rendelkező latin-amerikai országokban az említett dualitás szélsőséges belső egyenlőtlenségek bázisa, amelyek az elmúlt évtizedekben csak tovább nőttek.

Hasonló szerkezet jellemzi a milliárdos lakosságú *Indiát*, ahol különösen a kilencvenes években gyorsult fel a külföld tőkével való együttműködésen alapuló nemzetközi ipari-szolgáltatási munkamegosztás. *Kína*

immár fél évszázada tartó gyors fejlődése is nagymértékben a világgazdaságba való rugalmas betagozódás eredménye, a szocialista állami eszközökkel itt is csak részben tudták mérsékelni a modern és a hagyományos ágazatok feszítő kettősségét, az ebből következő társadalmi feszültségeket.

Az elmaradottabb térségekben ezeken kívül csak néhány országban (Egyiptom, Tunézia, Kenya, Marokkó stb.) volt némi kapitalista gazdasági fejlődés, de a modern szektor szűk, és továbbra is a hagyományos társadalmi formák jellemzik őket.

Az olajban gazdag országok egy főre jutó jövedelme látványosan nőtt, egyes esetekben (Szaud-Arábiában, Kuvaitban, az Arab-öböl sejkseégeiben) elérte a legfejlettebb országok szintjét. Társadalmi viszonyaik és gazdasági struktúrájuk azonban nem lépett ki az elmaradottságból.

Az eddig felsorolt országok, csoportok megélték egyfajta fejlődést, de ez nem minden esetben járt együtt tartósan gyors gazdasági növekedéssel, a társadalom átalakulásával, a létfeltételek javulásával. Így például Latin-Amerika fejlettebb országaiban (is), az egy főre jutó jövedelem alacsonyabb, mint harminc évvel ezelőtt volt, ráadásul egyenlőtlenebbül oszlik el, mint korábban. Mára világossá vált, hogy a gazdasági növekedés és a fejlődés nem feltétlenül együtt haladó folyamatok. Ennek kapcsán egyre több szó esik a fenntartható növekedésről, amelynek legfontosabb eleme – a környezeti mellett – a társadalmi fenntarthatóság, ezen belül a szociális és a politikai kohézió.

Még nem szóltunk arról a *mintegy száz elmaradó országról*, amelyeket az elmúlt évtizedek világgazdasági folyamatai (az adósságtörlesztés, az importliberalizálás miatti dezindusztrializáció, a termelés anyaghányadának csökkenése stb.) ebbe a pozícióba hoztak. Ezekben az országokban a kevésbé fejlett világ lakosságának „csak” a kisebbik fele él. Még a nyersanyagokban

gazdag országok is egyre nehezebb helyzetbe kerültek. A nyersanyagok relatív áresése folytán ma ugyanakkora import fedezetűl kétszer akkora volumenben kell exportálniuk, mint harminc éve. Hasonló helyzetben vannak a trópusi élelmiszerek termelői. Egész földrészek, régiók maradtak kívül a kapitalista modernizációra alapozott fejlődésen; az elfelejtett *Fekete-Afrika, Dél- és Közép-Amerika* agrárországai, *Ázsia* elmaradottabb társadalmi. A lemaradás általában nem járt abszolút gazdasági stagnálással, de az egy főre jutó jövedelem többnyire változatlan vagy csökkenő. *A lemaradó országok gazdasági helyzete természetesen összefügg saját gazdaságpolitikájukkal, belső nehézségeikkel is, de legalább annyira történelmi és világgazdasági adottságaikkal, geostratégiai elhelyezkedésükkel, a „visszasodró” világgazdasági hatásokkal is. Ráadásul az elmúlt két évtizedben ez utóbbi hatások erősödtek. Ezért kerültek napjainkban előtérbe gondjaik a nemzetközi közvéleményben és a nemzetközi szervezetekben.*

Most térjünk vissza a terminológiai problémához! A *harmadik világ* kifejezést – talán ritkábban – változatlanul használják, bár a „*második világ*” gyakorlatilag eltűnt. A nemzetközi szervezetek által *legelmaradottabbnak* nyilvánított csaknem félszáz országgal kapcsolatban a *negyedik világ* kifejezést is használják. Elsősorban a baloldali szakemberek szólnak a centrum (fejlett) országok mellett a *félperiférikus* (közepesen fejlett) és a *periférikus* (elmaradott) országokról. A szakirodalom újra egyre gyakrabban használja a *gyengén fejlett országok* (underdeveloped countries) kifejezést, ezzel választják el a lemaradókat a gazdaságilag *felzárkózó* vagy – gyakrabban használt kifejezéssel – a *feltörekvő, felemelkedő* (converging, illetve emerging) *országoktól*. Ez utóbbi kategóriába azonban az újonnan iparosodók – Latin-Amerika fejlettebb államai, Észak-Afrika jobb helyzetű gazdaságai

– mellett Ciprust, Máltát, Törökországot és a kelet-európai és a közép-ázsiai átalakuló (FÁK) országokat is beleértik (annak ellenére, hogy ez utóbbiak összesített gazdasági teljesítménye még messze a korábbi alatt van). Végül a nemzetközi szervezetek egyes kiadványai az összes elmaradott és gazdaságilag felemelkedő országot *emerging countries* elnevezéssel illetik, a négy ázsiai „kis tigris” (az újonnan iparosodók első hullámát) azonban már a fejlett országok közé emelik.

Ahogy a gazdaságilag elmaradottabb országok egyes kategóriáit sem tudjuk éles határokkal elkülöníteni egymástól, úgy a különböző elnevezések sem tiszták és határozottak, sőt, bizonyos mértékig értékrendeket is tükröznek.

Az MTA Világgazdasági Kutatóintézetében globális és összehasonlító elemzésekben folyamatosan tanulmányozzuk a fejlődő országok főbb tendenciáit. Úgy tartjuk, hogy tapasztalataink – mind pozitív, mind negatív értelemben – Magyarország szempontjából is tanulságosak. Ez a nagy országsoport egyáltalán nem érdekelte a magyar külgazdaság és külkereskedelem nézőpontjából sem. Igaz, az összehasonlító statisztikák alapján úgy tűnhet, hogy csökkent a súlyuk a magyar külkereskedelemben, valójában – elsősorban nyugat-európai közvetítéssel – jelentős a reexportált forgalmunk. Korábbi kétoldalú kapcsolatrendszerünk többoldalúvá vált. Továbbá, miután világgazdasági szerepünk hasonlóvá vált, a pénzügyi és befektetői piacok gyakran egy kalap alá vesznek bennünket más térségek közepesen fejlett országaival. Ezért éreztük meg néhány távolabbi fejlődő ország pénzügyi válságának hatását a kilencvenes években.

A következő blokkban olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek a Világgazdasági Kutatóintézetben az utóbbi időben e tárgyban folyt kutatások egyfajta keresztmetszetét adják. *Három dolgozat a gazdaságilag elmaradottabb világ fontosabb régióinak*

(*Ázsia, Latin-Amerika, Afrika és a Közel-Kelet*) helyzetét foglalja össze. Az e cikkek alapjául szolgáló, a Gazdasági Minisztérium számára végzett kutatások 2001-ben fejeződtek be, *A magyar gazdaság világgazdasági környezetét középtávon meghatározó tényezők* című kutatás (témavezető: *Inotai András* és *Farkas Péter*) keretében. A most közölt dolgozatok felfrissített változatok. Az ázsiai tanulmány pedig – mint látható lesz – egyfajta összefoglaló, egyben önálló mondanivalójú dolgozat. E kontinens heterogén helyzetű országaival ugyanis eredetileg több munkatárs foglalkozott. (Az említett kutatási programban, s a fejlett ipari térségek tendenciái mellett az ipari struktúrák, a mezőgazdaság, a kereskedelem, a pénzügyi rendszer, a munkaerőpiac várható nemzetközi tendenciáit is elemeztük, megvizsgáltuk továbbá a költségvetési újraelosztás, a belső piac szerepének nemzetközi tapasztalatait, összefoglaltuk a magyar gazdaságot is érintő középtávú világgazdasági tendenciákat, a világgazdaság fejlődési alternatíváit, az akkor elkezdődött világgazdasági lassulás várható menetét, alternatíváit.)

Az ötödik cikk (Farkas Péter: A fejlődéselméletek hatása a világgazdaság perifériáin) a gazdaságilag elmaradott országok esetére kidolgozott fejlődésgazdaságtani koncepciók gyenge hatásának okaival és mai aktualitásával foglalkozik. Eredeti, bővebb változata a Nemzetgazdaságok fejlődésének, iparosításának sikeres és kevésbé sikeres útjai a modern kor különböző időszakában c. OTKA kutatási program keretében készült (kutatásvezető: Ehrlich Éva).

A fejlődő világ helyzetével és fejlődési-fejlesztési elméleteinek hatásával foglalkozó összeállításunkat mindazoknak ajánljuk, akik a világgazdasági és világpolitikai folyamatokat követve az utóbbi időben felfigyeltek arra, hogy ez a nagy és sokszínű országsoport a maga sajátos problémáival újra az érdeklődés fókuszába került.